

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Віктор Костюк,

доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий консультант
Апарату Верховної Ради України

УДК 349.2 (477)

Конституційні принципи трудової правосуб'єктності: науково-правовий аспект

Розбудова в Україні сучасної моделі права та держави зумовлює якісні зміни у підходах до розуміння прав людини. Адже в сучасних умовах саме людина виступає первинним і ключовим учасником еволюції суспільства та держави. Конституція України [1] (ст. 1) визначає, що Україна є демократичною, соціальною та правовою державою. Така політико-правова характеристика нашої держави вказує, що в ній мають панувати права та свободи людини, повага до її честі й гідності, життя і здоров'я. Тобто, йдеться про засадничі соціальні цінності. Саме їх повною мірою відображено в Основному Законі України (ст. 3). Їхня конституційно-правова модель включає в себе: 1) визнання

людини найвищою соціальною цінністю; 2) підпорядкованість головного обов'язку держави правам та свободам людини; 3) верховенство прав і свобод людини стосовно до компетенції держави та повноважень її органів. Виходячи із таких передумов доречним буде відзначити, що саме норми Конституції України виступають правовою основою для здійснення сучасних демократичних і соціальних перетворень, якісного реформування всієї системи національного права, окремих її галузей. У теорії права конституційні принципи пов'язані з існуванням усієї системи прав і свобод людини [2, с. 16]. Аналіз принципів права дає підстави для виокремлення властивих прин-

ципам таких ознак: об'єктивна обумовленість, регулятивний характер принципів права, імперативність, взаємоузгодженість, системність, універсальність, загальнозначущість і визначеність предметом правового регулювання [3, с. 9]. Відповідні реформи мають стосуватися трудового права як однієї з найбільш соціально орієнтованих галузей права, у межах дії якого особа реалізує комплекс соціально-економічних прав. При цьому складовою таких реформ має стати визначення сучасної моделі трудової правосуб'єктності. Однак зазначені реформи, з позицій сьогодення, унеможливлено такими основними чинниками: 1) відсутність єдності суспільства та держави щодо реформ у сфері праці; 2) неузгодженість трудового законодавства із нормами Конституції України; 3) наявність складного та суперечливого законодавства у сфері праці, провідне місце в системі якого посідає Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) [4] норми якого безсистемно, лише через закріплення загальних механізмів реалізації та гарантування трудових прав і виконання трудових обов'язків регламентують питання правосуб'єктності; 3) невідповідність трудового законодавства сучасному стану та динаміці розвитку відносин у сфері праці; 4) відсутність якісного врахування у трудовому законодавстві наукових здобутків сучасної доктрини трудового права; 5) відсутність новітньої моделі правосуб'єктності, яка на належному рівні відображала би правове становище суб'єктів трудового права. Певного динамізму та перспективності щодо вирішення зазначених та інших суміжних проблем додає започаткована в Україні новітня кодифікація трудового законодавства. Адже у процесі її організації та проведення мають бути вирішені ключові проблеми сучасного трудового права, зокрема щодо трудової правосуб'єктності. Тому цілком законо-

мірно, що сьогодні увага в суспільстві прикута до проекту Трудового кодексу (далі – ТК) [5]. Науково-теоретичний аналіз його положень дозволяє вказати, що поряд із визначеними позитивними тенденціями залишається відкритим спектр питань, до якого можна віднести проблеми правового становища суб'єктів трудового права виходячи з положень Конституції України [6, с. 6–7], сучасного стану розвитку суспільства та держави у сфері праці.

Метою статті є науково-теоретичне дослідження конституційних принципів розвитку трудової правосуб'єктності у новітніх умовах кодифікації трудового законодавства. В юридичній літературі окремі аспекти цієї проблематики досліджувались у працях таких учених юристів, як: В. М. Андріїв, В. С. Венедіктов, С. В. Венедіктов, І. В. Зуб, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, С. В. Попов, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, Д. І. Сіроха, Н. М. Хуторян, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Але, попри суттєвий внесок цих та інших вчених у розв'язання зазначеної проблематики, формування сучасної системної концепції трудової правосуб'єктності потребує змістовного та предметного аналізу положень Конституції України, яка містить найбільш концептуальні засади її розвитку.

У розвиток демократичних і соціальних орієнтирів розвитку суспільства та держави Конституція України проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. При цьому Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантує-

ться (ст. 8). Основний Закон України, визначаючи предмет правового регулювання законів, цілком обґрунтовано відносить до нього питання правосуб'єктності (ст. 92) як базовий елемент у конструкції правового становища особи [6, с. 440].

Отже, можна констатувати, що вирішальну роль у сучасній конструкції правосуб'єктності відіграють права та свободи людини як базовий елемент демократичних і соціальних перетворень у суспільстві та державі. Слідуючи змісту Конституції України, буде справедливим віднести до загальних конституційних засад правового становища особи таке: верховенство права, прав і свобод людини; спрямованість держави на забезпечення прав і свобод людини; невичерпність прав і свобод людини; заборона скасування прав і свобод людини; заборона звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод із прийняттям нових або внесенням змін до чинних законів; універсальність права людини на вільний розвиток своєї особистості; рівність конституційних прав і свобод громадян перед законом; заборона привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Прикметною особливістю Конституції України є те, що в ній закріплено систему основних соціально-економічних прав і свобод людини, які зумовлюють розуміння правосуб'єктності у трудовому праві.

Провідне місце в системі соціально-економічних прав людини посідає право на працю. Як справедливо наголошується С. В. Поповим, це право обумовлено сутністю людини, відображає її природну потребу в праці та виступає свого роду фундаментом, на якому ґрунтуються всі інші права та свободи людини у сфері праці

[7, с. 9]. За змістом Конституції України «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» (ст. 43). Слідуючи такому змісту конституційного права на працю, буде доречним указати, що, право на працю означає: а) виняткову добровільність у застосуванні праці; б) виняткову добровільність визначення предмета праці; в) виняткову добровільність узгодження умов праці; г) добровільну можливість зміни умов праці або припинення праці; г) добровільність укладення зміни чи припинення трудового договору. При цьому варто зауважити, що норми Основного Закону України закріплюють систему допоміжних гарантій у реалізації права на працю. Такі гарантії можуть набувати форму окремого трудового права або юридичної гарантії його реалізації, зокрема: держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до соціальних потреб; використання примусової праці забороняється; кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється; громадянам гарантується захист від незаконного звільнення; право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом (ст. 43). Тому право на працю є визначальним правом – принципом розвитку трудового права та уявлення про сучасну модель трудової правосуб'єктності.

Ще одним важливим соціально-економічним правом особи є право на страйк. У юридичній літературі підкреслюється, що право на страйк,

на відміну від прав першого покоління, має вторинний характер і є додатковим способом захисту прав та інтересів найманих працівників [8, с. 14]. Конституція України визначає сутність і основні ознаки цього права (ст. 44) та його спрямованість у розвиток права на працю. По-перше, ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. По-друге, порядок здійснення права на страйк установлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. По-третє, ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. По-четверте, заборона страйку можлива лише на підставі закону.

З правом на працю також пов'язане ще одне важливе конституційне право особи – право на відпочинок [9, с. 12]. У Конституції України закріплено, що кожен, хто працює, має право на відпочинок (ст. 45). Із змісту права на відпочинок впливає система суміжних трудових прав працівника.

Слід відзначити, що ці соціально-економічні права, які за своєю суттю та призначенням мають трудовий характер (трудова права), не є вичерпними в Основному Законі України.

З трудовими пов'язана і низка інших прав, які мають важливе значення для розвитку сучасної моделі трудової правосуб'єктності. До таких прав належить право на повагу до гідності (ст. 28), право на свободу об'єднання (ст. 36), право доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38), право власності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на освіту (ст. 53), право на свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості (ст. 54), право на судовий

захист (ст. 55), право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ст. 56), право знати свої права та обов'язки (ст. 57), право на правову допомогу (ст. 59), право не виконувати злочинних наказів (ст. 61) тощо.

Фундаментальним конституційним правом громадян є право на об'єднання в інститути громадянського суспільства для активного відстоювання своїх законних прав та інтересів. Таке право визначене та гарантується в міжнародно-правових актах [10, с. 11–12]. Слід підтримати позицію Г. І. Чанишевої, яка наголошує на тому, що право на свободу об'єднання встановлюється рівною мірою як для трудящих, так і для підприємців, і складається з таких елементів: 1) права трудящих і підприємців вільно створювати організації та вступати до вже діючих або не вступати до них; 2) права організацій трудящих і підприємців вільно провадити свою діяльність; 3) права організацій трудящих і підприємців створювати національні федерації та конфедерації; 4) права національних федерацій і конфедерацій засновувати міжнародні організації чи приєднуватися до таких [11, с. 24]. За змістом Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 36). Слідуючи змістові цього права, громадяни мають право на участь у професійних спілках із метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Науково-теоретичний аналіз

цього права дозволяє дійти таких висновків: по-перше, право на об'єднання гарантується громадянам України; по-друге, право на об'єднання реалізується через створення та легалізацію різних інститутів громадянського суспільства (громадські організації, професійні спілки тощо); по-третє, діяльність інститутів громадянського суспільства спрямовано на захист прав та інтересів своїх членів; по-четверте, право на об'єднання для захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів провадиться через створення професійної спілки як громадської організації, що поєднує людей за родом професійної діяльності; по-п'яте, професійна спілка утворюється на основі вільного волевиявлення членів без попереднього дозволу; по-шосте, члени професійної спілки є вільними та рівними щодо вступу, участі та виходу з неї, крім випадків, передбачених законом.

Одним із основних конституційних прав є право доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України). Це право характеризується тим, що, по-перше, стосується тільки громадян України; по-друге, це право є складовою права громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; по-третє, його реалізація супроводжується реалізацією права на працю, у разі прийняття їх на державну службу [12, с. 13]; по-четверте, закон передбачає спеціальні правила реалізації цього права та обмеження, пов'язані із захистом інтересів інших громадян суспільства та держави.

Система соціально-економічних прав особи включає в себе право власності та право на підприємницьку діяльність. За змістом Конституції України кожен має право володіти, користуватись і розпоряджатись своєю

власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41). У контексті трудових відносин слід указати, що реалізація права власності дозволяє його суб'єктам використовувати відповідні об'єкти для залучення найманої праці. Своєю чергою, особа, будучи працівником, набуває прав власності на отриману заробітну плату та інші виплати за трудовим договором. Основний Закон України гарантує кожній особі право на підприємницьку діяльність (ст. 42), чим дозволяє створювати та/або брати участь у створенні різних суб'єктів господарювання – роботодавців [13, с. 8].

Важливим соціально-економічним правом особи є право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що означає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 49 Конституції України). Із змісту цього права слідує: по-перше, це право стосується кожної особи; по-друге, закон не визначає, що таке «достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї»; по-третє, достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї означає певний рівень статків, який не може бути меншим розміру прожиткового мінімуму; по-четверте, у трудових відносинах достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї працюючих має забезпечувати заробітна плата, розмір якої має гарантувати достатнє харчування, одяг та житло (критерії достатності потребують законодавчого визначення).

Ще одним важливим правом, пов'язаним із правом на працю, є право на охорону здоров'я (ст. 49). Під правовим кутом зору реалізація цього права у трудових відносинах пов'язана, по-перше, з правом особи на належні, здорові та безпечні умови праці; по-друге, з наявністю вимог до стану здоров'я майбутнього працівника, зокрема недопущення виконання робіт, протипоказаних за станом здоров'я та/або небезпечних для здоров'я; по-третє,

з наявністю механізмів захисту права на охорону здоров'я за трудовим договором.

Одним із фундаментальних конституційних прав особи є право на судовий захист (ст. 55). Це право покликано забезпечувати процесуальні гарантії права на працю та інших трудових прав. Його зміст полягає в тому, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Універсальність цього права – у тім, що особа може реалізувати його незалежно від реалізації інших механізмів захисту трудових прав, зокрема: по-перше, кожен має право звертатися по захист своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; по-друге, кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися по захист своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; по-третє, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Варто відзначити, що універсальність права на судовий захист у трудових відносинах проявляється в тому, що будь-який працівник може звернутися до суду по захист своїх законних прав. Відповідне право стосується звернення до інших юрисдикційних органів і застосування визначених Конституцією України механізмів захисту трудових прав.

Прикметно зауважити, що Конституція України гарантує кожному право знати свої права та обов'язки (ст. 57). У площині трудових відносин це право полягає ось у чім: по-перше, кожен має право знати свої права та обов'язки, які випливають зі змісту Конституції та законів, інших актів законодавства України; по-друге, кожен

має право знати свої права та обов'язки, які випливають зі змісту нормативних договорів про працю та локальних нормативно-правових актів; по-третє, кожен має право знати свої права та обов'язки, які випливають зі змісту трудового договору.

Конституція України гарантує право кожного на правову допомогу (ст. 59). Реалізація такого права у трудових відносинах може провадитись через звернення зацікавленої сторони до адвоката, іншого фахівця у сфері права, уповноваженого представника професійної спілки чи іншої уповноваженої інституції відповідно до закону [6, с. 288–290]. Крім того, Основний Закон України передбачає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60).

У контексті формування трудової правосуб'єктності буде доречним також наголосити на тому, що норми Конституції України визначають конституційно-правові засади трудово-правового становища окремих категорій посадових осіб (наприклад, Президент України, судді, народні депутати України), окремих роботодавців (наприклад, Верховна Рада України, Президент України).

З огляду на зазначене вище можна дійти таких висновків: по-перше, Конституція України визначає ключові та основоположні конституційно-правові засади трудової правосуб'єктності; по-друге, сучасна модель трудової правосуб'єктності має відповідати становленню в Україні демократичного, соціально орієнтованого громадянського суспільства [14] та держави; по-третє, сучасна модель трудової правосуб'єктності має ґрунтуватися на основоположних соціально-економічних правах особи, розвивати й наповнювати їх реальним змістом; по-четверте, основними спеціальними конституційно-правовими засадами трудової правосуб'єктності є: конституційне право на працю; система конституційних трудових прав особи; система

пов'язаних із трудовими іншими соціально-економічних прав, покликаних розвивати право на працю та інші трудові права; система конституційних гарантій права на працю та інших трудових прав. Подальше здійснення

в Україні демократичних, соціальних перетворень у сфері праці передбачає системне доопрацювання проекту ТК на основі базових конституційно-правових засад трудової правосуб'єктності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01; спец. 12.00.02 / А. М. Колодій ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 36 с.
3. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О. Я. Лаврів ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 19 с.
4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
5. Трудовий кодекс: Законопроект від 27.08.2013р., реєстр. № 2902 // Електронний ресурс] : <http://w1.c1.rada.gov.ua>
6. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Аверьянов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; Ред. кол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Харків : видавництво «Право». – К. : концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
7. Попов С. В. Правовий механізм реалізації конституційного права на працю в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 / С. В. Попов ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2010. – 32 с.
8. Швець Н. М. Право на страйк та механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Н. М. Швець ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 18 с.
9. Ситницька О. А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О. А. Ситницька ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 16 с.
10. Ярошенко О. М. Джерела трудового права України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / О. М. Ярошенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 42 с.
11. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Г. І. Чанишева ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 38 с.
12. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 / М. І. Іншин ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 39 с.
13. Сіроха Д. І. Особливості правового регулювання трудових відносин за участю фізичної особи-підприємця як роботодавця : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Д. І. Сіроха ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 16 с.
14. Громадянське суспільство: процес незворотній? // Дзеркало тижня, 2013. – № 47.

Костюк В. Л. Конституційні принципи трудової правосуб'єктності: науково-правовий аспект

У цій науковій статті розкриваються засадничі конституційні засади трудової правосуб'єктності. На основі системного аналізу положень Конституції України досліджується система основних соціально-економічних прав особи. Вказується на те, що право на працю є основним засадничим правом-принципом, який лежить в основі сучасного розуміння трудового права і трудової правосуб'єктності. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: конституція; конституційні принципи; правосуб'єктність; право на працю; трудова правосуб'єктність.

Костюк В. Л. Конституционные принципы трудовой правосубъектности: научно-правовой аспект

В этой научной статье раскрываются основополагающие конституционные принципы трудовой правосубъектности. На основе системного анализа положений Конституции Украины исследуется система основных социально-экономических прав человека. Указывается на то, что право на труд является основополагающим правом-принципом, который лежит в основе современного понимания трудового права и трудовой правосубъектности. Сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: конституция; конституционные принципы; правосубъектность, право на труд; трудовая правосубъектность

Kostiuk V. Constitutional principles labor personality: scientific and legal aspects

This article describes the scientific principles underlying the constitutional labor personality. Based on a systematic analysis of the Constitution of Ukraine examines the system of basic social and economic rights of the individual. It is claimed that the right to work is a basic fundamental rights, the principle that underlies the modern understanding of labor law and labor personality. Corresponding conclusions.

Key words: constitution, constitutional principles, personality, right to work, labor personality.